

„Ostpolitik”

A II. világháborút követően a Szovjetunió érdekszférájába tartozó közép- és kelet-európai államokban a katolikus egyház (mint ahogy az egyházak általában) súlyos üldözést élt át. A kommunista rendszerek nem titkolt ellenérzéssel viszonyultak a vallásos világnézethez, és számos eszközzel próbálták az egyházak hatalmát, befolyását csökkenteni. Ennek része volt az egyházi személyek elleni erőszakos fellépés is. Ez a hierarchia csúcsán álló személyeket sem kímélte: több püspök vagy érsek került börtönbe ezekben az években. A sorból kiemelendő többek között Alojzije Stepinac zágrábi, Josef Beran prágai és Mindszenty József esztergomi érsek neve. A bebörtönzések, fogva tartások komoly csapást jelentettek az egyházi hierarchia szempontjából is, hiszen ennek egy-egy fontos láncszeme nem tudta betölteni a feladatát. XII. Pius pápa (1939–1958) idején éles szembenállás jellemezte a Vatikánt a kommunista ideológia és a kommunista államok vonatkozásában – ebből következőleg a két fél viszonya igen ellenséges volt és maradt ezekben az évtizedekben.

XII. Pius utóda, XXIII. János pápa 1958–1963 között állt a katolikus egyház élén, és ez a néhány év komoly változást hozott az egyház életében. Uralma az aggiornamento (korszerűsítés, modernizálás) jegyében telt: meglátása szerint itt volt az ideje a katolikus egyház megreformálásának olyan módon, hogy meg kell hallania az idők szavát, és a bezárkózást követően nyitnia kell a világ felé. Ennek jegyében hívta össze a II. vatikáni zsinatot¹ (1962–1965), és hozták létre a Keresztény egységtitkárságot, a Nem keresztény vallások titkárságát, valamint a Nem hívők titkárságát. A világ vallásaival (ideértve a kereszténységen belüli ökumenikus mozgalmat) való, szervezett formában történő kapcsolatfelvételen kívül a Vatikán azt is fontosnak tartotta, hogy a világpolitikában is meghatározó tényező legyen (a katolikus egyház esetében gyakorlatilag a fennállása óta folyamatos az ilyen jellegű törekvés).

Az egyház számára súlyos válságot jelentett hatalmának, befolyásának csökkenése a 18. század végétől kezdve, és sokáig nem is volt hajlandó szembenézni a világban végbement fordulatokkal. A 20. században bekövetkezett nagy, történelmi változások az elzárkózás feladására, egyben diplomáciai aktivitásra készítették a katolikus egyházat. XXIII. János pápasága alatt például kiemelendő a

kubai rakétaválság² megoldására tett erőfeszítés 1962 októberében, hiszen a pápa békefelhívása, Hruscsov és Kennedy közötti közvetítése nagymértékben hozzájárult a kérdés békés rendezéséhez.

Ezekben az években tehát a merev elzárkózást felváltotta a dialógus, a párbeszéd (maga a II. vatikáni zsinat is ennek jegyében folyt le). Ebből a hozzáállásból következett a politikai értelemben vett nyitás a vasfüggönyön túli, közép- és kelet-európai országok felé is - az ideológiákban nyilvánvalóan továbbra is meglévő hangsúlyos különbségek ellenére.

A főszereplők: VI. Pál és Agostino Casaroli

Az Ostpolitik előzményeként meg kell említenünk Franz König bécsi érsek munkásságát, aki XXIII. János közeli munkatársaként mind a marxizmussal, mind az ortodox egyházakkal és a protestánsokkal kereste a dialógus lehetőségét.³ XXIII. Jánost VI. Pál követte a pápai trónon (1963-1976), és ő is ezt az irányvonalat, a dialógus útját választotta. Az Ostpolitik eszmeiségének megalkotója és kidolgozója Agostino Casaroli bíboros volt, aki diplomáciai szolgálatait XXIII. János idején kezdte, s munkássága leginkább VI. Pál alatt teljesedett ki - de később II. János Pál (1978-2005) is igényt tartott a szolgálataira.

A Casaroli által kidolgozott keleti politika egyik elsődleges célja a katolikus egyház hierarchiájának helyreállítása volt. A bebörtönzött püspökök, érsekek helyét a Vatikán mindenképpen be akarta tölteni más, a tisztségre kinevezhető egyházi személyekkel. Ez azonban kompromisszumokat igényelt, hiszen a Szovjetunió fennhatósága alatt lévő országokban az államvezetés jóváhagyása nélkül nem lehetett ezt megtenni.

Casarolit és az Ostpolitikot sokan támadták ezért a taktikáért. Emlékirataiban - ahogyan ez az emlékiratokban általában lenni szokott - megvédi önmagát, mondván, „a történelem azt mutatja, hogy a világ számos helyén, ha túl sokáig hiányoztak a püspökök, az az Egyház gyöngülését, végül pedig eltűnését eredményezte... Az a számtalan akadály, amelyet az ellenfelek ezen a területen elének állítottak, már önmagában is azt mutatja, hogy a püspökök alapvetően fontosak.”⁴ Casaroli egyfajta sikerként könyveli el azt is, hogy az egyes országok

kommunista államvezetése idővel elfogadta azt az elvet is, hogy ne ők válasszák ki a jelölteket a főpásztori tisztségekre, hanem a Szentszék a püspöki karral egyeztetve tegye meg a jelölését, amely fölött aztán az állam nyilván egyetértési jogot gyakorolt.⁵ Ez a gyakorlatban nem jelentett nagy különbséget, hiszen az állam csak azokat engedte kinevezni, akik ellen nem volt kifogása.

Maga Casaroli is idézi emlékirataiban a következő ellenvéleményt: „Papoktól és elkötelezett katolikusoktól lehetett olykor hallani, hogy jobb, ha nincs püspök, mint ha a püspök méltatlan.” De egyben meg is védi az egyházat: „Természetesen a Szentszék soha nem akart »méltatlan« püspököket.”⁶ Súlyos dilemma volt tehát a katolikus egyház számára, hogyan vészelje át ezt az időszakot Közép- és Kelet-Európában. A Vatikán végül a fentebb vázolt utat választotta – a hierarchiához kötött gondolkodás pedig számos esetben bizony méltatlan püspököket eredményezett.

Az Ostpolitik első, lényeges eredménye volt a Vatikán és Magyarország közötti részleges megállapodás 1964. szeptember 15-én. Ez az első olyan államközi szerződés volt, amelyet a Vatikán és egy szocialista ország kötött egymással. Ennek eredményeképpen VI. Pál pápa hat magyarországi egyházmegye élére nevezett ki elöljárót (püspököket és apostoli kormányzókat), ezenkívül pedig a római Pápai Magyar Intézet újra a magyar állam tulajdonába került (így vált emigrációs papi központból az államilag felügyelt papnevelés⁷ színterévé).

A megállapodás nem volt független az enyhülő nemzetközi és magyarországi légkörtől: az említett kubai rakétaválság óta a világpolitikában inkább a békét kereső hangok erősödtek föl, s Magyarországon az 1963 márciusában meghirdetett amnesztia is érezte hatását. A vatikáni-magyar részleges megállapodás természetesen nem oldott meg minden kérdést, ami az állam és a katolikus egyház között feszült. Annak ellenére, hogy a felek kölcsönösen kötelező érvényűnek tekintették a megállapodást, 1964-et követően is folytatódtak a papok és a szerzetesek letartóztatásai koholt vádak alapján. Megoldatlan maradt többek között a Mindszenty-kérdés is, amelyről a továbbiakban részletesen is szólunk.

A Mindszenty-ügy

✘ A nagykövetségen 1971. szeptember 28-áig tartózkodott. A forradalom leverését követő tizenöt évben a Mindszenty-kérdés komoly fejtörés elé állította a magyar államot, de egyben a katolikus egyházat is. A hierarchia egyik fontos

láncszeme ugyanis nem gyakorolhatta a hivatalát, és ez megoldatlan kérdés maradt hosszú ideig. 1964-ben a vatikáni-magyar részleges megállapodásról megjelent sajtóhírben is történt utalás a Mindszenty-ügyre: Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének szavai szerint „e reális politikát folytatva lehetővé válik, hogy az állam és az egyház viszonyában még megoldásra váró más kérdések is rendeződjenek”. Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket 1948. december 26-án tartóztatták le Esztergomban. Sorozatos kihallgatások és kínzások után, koholt vádak alapján, 1949 februárjában ítélték életfogytiglani fegyházra. A bíboros 1955 után – megromlott egészségi állapota következtében – házi őrizetben volt az 1956-os forradalomig. 1956. október 30-án kiszabadult, majd a szovjet csapatok offenzívája miatt november 4-én az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén kért és kapott menedéket.

A helyzet rendezéséhez azonban még sok évnek kellett eltelnie. A vatikáni-magyar megállapodás megkötése kapcsán Casaroli bíboros több ízben is felkereste Mindszentyt, illetve tárgyalt a magyar kormánnyal is a bíboros sorsáról. Bár voltaképp egyik félnek sem volt kielégítő ez a helyzet, mégis csak igen lassan bontakozott ki a megoldás. Szerepet játszott ebben a bíboros hajlíthatatlansága is, aki ragaszkodott ahhoz, hogy Magyarországon maradjon – kötelességének érezte, hogy az itteni katolikus híveket szolgálja (még ha ezt a nagykövetségi tartózkodás miatt nem is volt képes érdemben megtenni). Bár 1964-ben – és ez volt az első ilyen alkalom – célzott arra, hogy szívesen meglátogatná az Egyesült Államokban és más külföldi országokban lévő magyarokat, ezt követően mégis visszatért korábbi gondolatához, hogy neki itt van a helye. Casaroli 1965-ben a Mindszenty-kérdés megoldását „minden korábbinál lehetetlenebbnek” jellemezte.

A Mindszenty-ügy megoldásában többek között szerepet játszott a bíboros egyre rosszabb egészségi állapota is. A börtönben átélt nehézségek miatt 1964-től egészsége lassan elkezdett romlani, 1965-ben pedig ez a folyamat felgyorsult, de gyors orvosi beavatkozással sikerült segíteni rajta. A hatvanas években a szentszéki diplomácia, a magyar kormány és az amerikai fél folyamatosan egyeztetett a bíboros sorsáról, de végül csak a hetvenes évek elején sikerült megtalálni a megoldást. Miután az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, a Szentszék pedig vállalta, hogy Mindszenty nem fog beleavatkozni a magyar katolikus egyház életébe és belügyeibe, 1971 szeptemberében a bíborost Bécsbe vitték, ahonnan repülővel a Vatikánba távozott. Néhány hetes tengerentúli körút után a bécsi Pázmáneum lakója lett, itt élt haláláig. Noha a pápa a Vatikánban nagy szeretettel és elismeréssel fogadta a bíborost (találkozásukkor mellkeresztjét és gyűrűjét is átadta Mindszentynek⁹), mégis tisztában volt vele, hogy az esztergomi érseki szék sorsa ezzel még nem rendeződött. Mindszenty

1972 márciusában lett nyolcvanéves, s ezt megelőzően sokan arra számítottak, hogy a bíboros visszavonul és lemond érseki tisztségéről. Maga VI. Pál is szorgalmazta a hetvenöt, majd nyolcvan évet megélt főpapok tisztségükről való lemondását (ezzel kapcsolatban írásbeli iránymutatásokat is kiadott).¹⁰ Noha Mindszenty Magyarországról való kiengedése előtt az egyház nem vállalt kötelezettséget az érseki tisztségből történő lemondására, mégis több szereplőnek egyszerűbb lett volna, ha ez megtörténik (és ezt egy idő után a magyar katolikus püspöki kar¹¹ is igényelte). VI. Pál több ízben is, személyes levélben is megpróbálta rábeszélni Mindszentyt arra, hogy tegye meg ezt a lépést, de a főpap hajthatatlan maradt. Végül 1973. december 18-án VI. Pál egyházjogilag üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, és 1974 februárjában kinevezte Lékai Lászlót apostoli kormányzóvá. Mindszenty 1975-ben bekövetkezett halála után pedig Lékait 1976-ban nevezték ki esztergomi érsekké. Az Ostpolitik eredményeképpen tehát a magyar katolikus egyház hierarchiája hosszú idő, huszonöt év után teljessé vált.

A keleti politika újabb, látványos eredménye volt Kádár János vatikáni látogatása 1977. június 9-én. Az 1970-es években a világpolitikában kulcskifejezés volt az „enyhülés” a két világrend, illetve a két superhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Ennek jegyében telt el például az 1975-ös helsinki értekezlet is, amelynek záróokmányát Magyarország is aláírta. 1976 decemberében hivatalos meghívás érkezett Olaszországból a magyar kormány részére; és miután a magyar vezetés ezt elfogadta, tisztában voltak vele, hogy ezzel a vatikáni látogatás is kézzelfogható közelségbe került. Az 1977. júniusi római látogatás két szempontból is történelminek minősíthető: egyrészt magyar kommunista politikai vezető első ízben kereste föl egy NATO-tagállam fővárosát, másrészt pedig a pápa először fogadott egy pártvezetőt, akinek nem volt hivatalos, állami tisztsége (Kádár 1965–85-ig az MSZMP Központi Bizottságának első titkáráként volt Magyarország első embere).

Kádár János és VI. Pál találkozását követően a katolikus egyházfő a következőket fogalmazta meg a nyilvánosság előtt: „Az ön mai látogatása minden kétséget kizáróan egyedülálló és különlegesen fontos esemény, amely szinte befejező mozzanatát jelenti egy lassú, de szakadatlan folyamatnak. E folyamat során a legutóbbi 14 esztendőben a Szentszék és a Magyar Népköztársaság lépésről lépésre közeledett egymáshoz, maga mögött hagyva a feszültségek és az elkülönülés korszakát, amelynek visszhangja még ma sem halt el teljesen. (...) Magát a kezdeményezést és eredményeit sokan éber és nemritkán bíráló figyelemmel kísérik, legalábbis kételkedéssel fogadják. Ezekről az eredményekről, lelkiismeretünk ítélete után, majd a történelem mondja ki a végső ítéletet. A

katolikus egyház és vele a Szentszék, miután alkalmazkodnia kellett kétezer esztendő története viszontagságaihoz, nem riad vissza a merésznek tetsző döntésektől sem. (...) Hisszük, hogy az eddigi tapasztalatok igazolják a megtett utat: azt, hogy párbeszédet folytatunk a közös problémákról, ügyelve arra, hogy tiszteletben tartsuk az egyház és a hívők jogait, jogos érdekeit, ugyanakkor ügyelve arra is, hogy nyitottak és kellően megértőek legyünk az állam sajátos gondjai és tevékenysége iránt. A párbeszéd arra irányul, hogy az igazi vallási béke légkörében elősegítse a társadalom valamennyi rétegének egységét, a becsületes együttműködést közöttük, a nemzet egészének egyre nagyobb hasznára. Mindez azt jelenti, hogy a Szentszék és a magyar katolikus egyház őszintén és becsületesen hajlandó tovább haladni ezen az úton. Kellően méltányolja azt, amit az állam eddig tett a maga részéről a kölcsönös megállapodások formájában az eddigi eredményekért. Őszintén kívánjuk, hogy ezen az úton haladva még nemesebb célokat is elérhessünk. Tudjuk, hogy ön is több ízben kifejezésre juttatta erre irányuló készségét. Ez arra ösztönöz bennünket, hogy látogatását, amelyet az eddig megtett út bizonyos értelmű végső igazolásának is tekintünk, egyúttal ígéretnek is lássuk: hogy új eredményeket érünk el kapcsolatunkban, a kölcsönös megértésben, és olyan nemes ügyek szolgálatában, amelyek pozitív együttműködéssel szolgálják a magyar nép érdekeit, de ezen túlmenően más népek, az egész emberiség érdekeit is, a béke védelmét, az egyes népek társadalmi, gazdasági, kulturális és erkölcsi haladását...”¹³

VI. Pál tehát a védelmébe vette az Ostpolitikot. Amint utalt is rá, nem volt problémamentes az egyháznak elfogadtatnia (akár a saját berkein belül is) ezt a fajta politikát, de ha végiggondoljuk az egyház történelmét, akkor egyáltalán nem előzmény nélküli ez az irányváltás a 19. század elejétől fogva gyakorolt bezárkózás után. Az egyház mindig is vezető szerepre tört a világpolitikában, és ebbe a stratégiába nyilvánvalóan belefér a diktatúrákkal folytatott párbeszéd és a modus vivendi kialakítása is.

Mindszenty bíboros halála után tehát Lékai László következett az esztergomi érseki székhelyen, 1976-86-ig. Vezetése alatt a katolikus egyház ugyanazon az úton ment tovább, amelyen addig is járt: a kis lépések politikája meghatározta az egyház mozgásterét. Igen jellemző rá az a mondat, amit egyszer egy magánbeszélgetésben mondott: „Ma nem vértanúkra, hanem reálpolitikusokra van szükség!”¹⁴ Ez tömören és találóan ábrázolja a Mindszenty és Lékai közötti különbséget (noha Lékait egyébként maga Mindszenty hívta meg a veszprémi püspökségbe titkárnak még 1944-ben, és a sopronkőhidai fegyházban is együtt raboskodtak¹⁵ - Mindszentynek tehát nem volt könnyű megemésztenie Lékai apostoli kormányzói kinevezését 1974-ben). Lékai tudomásul vette a Magyarországon fennálló rendszert, és az adottságokba belesimulva próbálta

végezni a feladatát. Az esztergomi érseki székben őt követő Paskai Lászlót (1987–2002) is ez jellemezte, ő is jó kapcsolatot igyekezett ápolni a pártállam vezetésével.

A Vatikán keleti politikáját sokan kritikával illették és illetik a mai napig is. Szabó Ferenc így fogalmaz: „Az Ostpolitik kompromisszumaiból főleg az egyházüldöző fél húzott hasznot, az egyháznak az alkuért nagy árat kellett fizetnie: az üldözött keresztények szenvedése és vére volt az ára.”¹⁶ Tény, hogy aki például egyházi személyként felemelte szavát az egyház eljárása, irányvonala ellen, az könnyen körön kívül találta magát (így járt Bulányi György, akitől az egyház megújítását célul kitűző Bokor bázisközösség megalapítása és működtetése miatt a magyar katolikus püspöki kar megvonta a misézés és igehirdetés, a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásának jogát); ezenkívül pedig az egyháznak az állammal fenntartott harmonikus kapcsolat érdekében számos kompromisszumot kellett megkötnie. Az egyház azonban ezt vállalta, mivel a rendezett formában való működést és a hierarchia biztosítását ezekben az évtizedekben a vasfüggöny keleti oldalán is mindennél fontosabbnak tartotta.

Jegyzetek

1 XXIII. János ezzel a lépésével egyben 1961-ben lezárta az I. vatikáni zsinatot is. A zsinat viharos körülmények között ért véget, mivel a pápai csalatkozhatatlanság dogmájának elfogadása óriási hullámokat keltett az egyházon belül. Az akkori egyházfő, IX. Pius nem is merte lezárni a zsinatot, és az utána következő egyházfők sem kísérelték ezt meg.

2 1962 októberében a Szovjetunió nukleáris töltetek befogadására alkalmas rakétákat telepített Kubába. John F. Kennedy, az USA akkori elnöke azonnal tengeri blokádot vont Kuba köré, és kijelentette, hogy egy Kubából induló rakétatámadás esetén válaszcsoportot küld a Szovjetunióra. Kennedy ultimátumára Hruscsov, a Szovjetunió akkori vezetője végül meghátrált, és így sikerült elkerülni a harmadik világháborút, amely egyben nukleáris világháború is lett volna. A második világháborút követően a világ ekkor állt legközelebb ennek kitöréséhez.

3 Königet ezért többen „vörös bíborosnak” tartották. Lásd Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közéről - Az Ostpolitik színe és visszája*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya - L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 84.

4: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989)*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 131.

5 Az állam részéről ez a hozzáállás egyáltalán nem ismeretlen a történelemben: a főkegyúri jog évszázadokon át meghatározta az állam és az egyház kapcsolatát (Magyarországon is), hiszen az állam természetesnek tekintette, hogy - nota bene: a támogatásért cserébe - beleszólása van az egyház kulcspozícióinak elosztásába.

6 Agostino Casaroli, i. m., 132.

7 A Pápai Magyar Intézet állambiztonsággal való kapcsolatáról jó áttekintést nyújt Szabó Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája (1963-1989)*. Püski, Budapest, 2011.

8 Mindszenty Józsefről nemrég kiváló, hatalmas terjedelmű monográfia jelent meg, amelynek segítségével alaposan meg lehet ismerni a bíboros életútját és személyiségét. Balogh Margit: *Mindszenty József (1892-1975) I-II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. (Az idézett szakaszt lásd: 1206.)

9 Mindszenty József emlékiratait idézi Mészáros István: *Mindszenty és az „Ostpolitik”*. Kairosz, Budapest [é. n.]. 193.

10 Balogh Margit, i. m., 1324.

11 A püspöki kar levele megszületésének sajátos körülményeiről lásd: Balogh Margit, i. m., 1343-44.

12 Kádár vatikáni látogatásáról, illetve annak sajtótörténeti háttéréről korábban már részletesen szóltunk. Lásd Holló Péter: *Egy sikeres látogatás. Kádár János 1977-es vatikáni útja. Sola Scriptura*, 2010/4., 27-38.

13 *Népszabadság*, 1977. június 10.

14 Szabó Ferenc, i. m., 205.

15 Balogh Margit, i. m., 1350.

16 Szabó Ferenc, i. m., 196.